

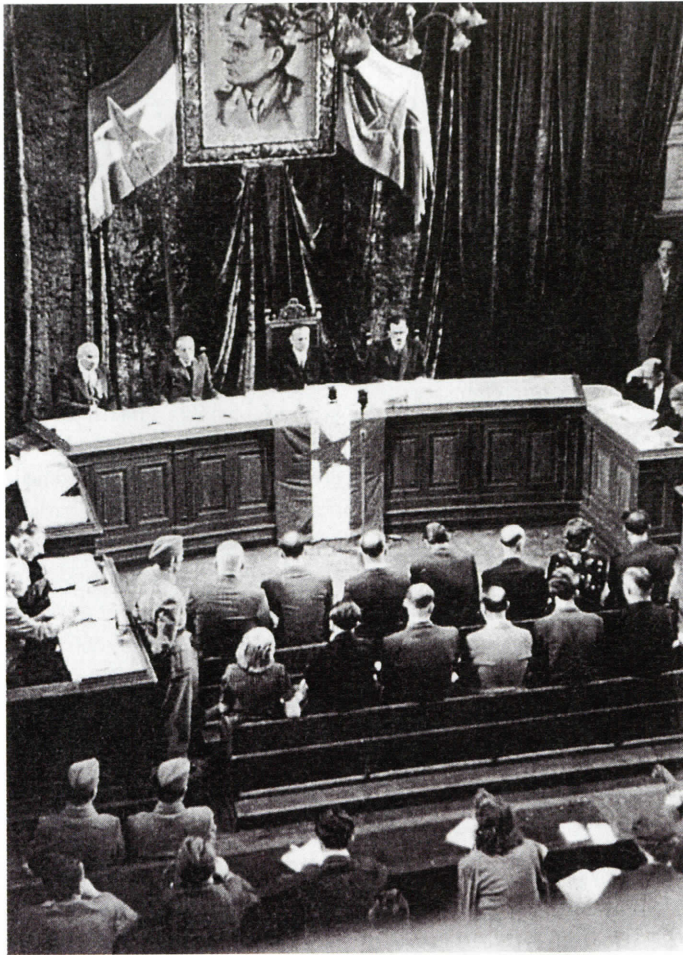
Nagodetov proces leta 1947, na katerem je bila obsojena tudi Angela Vode, je bil tipičen komunistični montirani proces. Sodna scenografija je bila zgovorna.

Nadaljujemo z objavljanjem odlomkov iz knjige Angele Vode *Skriti spomin, ki jo je z opombami in spremno besedo opremila Alenka Puhar, izdala pa Založba Nova revija.*

Knjiga je s svojo pretresljivostjo in pričevanjsko močjo gotovo ena od pomembnejših knjig memoarske zvrsti, ki so izšle v zadnjem času. Govori o pokončnosti in veri nekaterih ljudi, ki so bili zarati tega tarča napadov in onemogočanj naših komunistov. Iz knjige izvemo veliko o početju komunistov med vojno in po njej.

Rajhenburg

“Čepur sem slutila, da bo imela nova razmestitev določen namen, sem bila vendarle nemalo presenečena nad izborom žensk, ki smo se znašle v celici številka 36.

ga se manjka! Toda mir mora biti ali bunker. Oh, kako so me spominjale na ravensbrüske gestapovke! Kako ni bilo niti sledu o tem, da smo ljudje, ki imamo vendar nekaj skupnega. Nikoli nisem od teh bitij občutila tega! To niso naši rojaki, to so komunisti! To pa ne pomeni, da so človeški drug do drugega – glavne medsebojne dolžnosti so, da drug drugega nadzorujejo in po potrebi ovajajo, če izreče kako samostojno mnenje, ko mu uradno še ni znano.

Še eno ‘prednost’ je imela celica št. 36. Tik ob njej so bila stranišča za vse nadstropje. Vsako jutro so prinašale zapornice vedra z odpadki zlivati v ta stranišča. Po predsobi je bila kar poplava nesnage. Pri vratih in pri oknu je udarjal v celico neznošen smrad, ki se je stopnjeval zlasti zjutraj in zvečer, ko so praznili vedra iz celic vsega hodnika.

Zmrzovanje v zaporu

Poleg nevšečnosti je bilo najhuje prenašati mraz. Mislim, da bi na prostem užile manj mraza, kot smo ga v tistem strašnem brlogu. Sreča je bila, da smo spale po dve in dve na ozki postelji, tako da smo bile pri-

Suženjsko delo

4. del

Bila je najslabša, najbolj pomanjkljivo opremljena celica vsega zapora: razmeroma majhna – morda za štiri postelje –, z enim samim majhnim oknom v globoki mansardi, tako da je bilo tema tudi podnevi. Okno je bilo enojno z razbitimi šipami, ker so bili okenski okvirji razmajani in so razpadli. Nasproti okna so bila majava vrata, zevajoča spodaj in ob straneh za dva prsta na široko. Razumljivo je, da je bilo na ta način poskrbljeno za nenehen preprih. V levem kotu so se stene svetile od vlage, da je bilo tudi poleti skoraj mraz, zlasti, ker je bila soba obrnjena proti severu. Tramovi, ki so podpirali strop, so bili izdolbeni od črvivosti, v vdolbinah pa so ptiči spleтали svoja gnezda. Saj smo jih bile vesele, vendar so nam prizadeli mnogo nevšečnosti. Medtem ko so ponoči mirno čepeli

v svojih gnezdih, so nam podnevi, ko smo zapustile sobo, ponesnažili vse postelje. Posebno kadar so si popravljali gnezda, so nanесли noter vse polno ‘gradbenega materiala’ ter nam nastlali vse postelje. Seveda tega nismo mogle preprečiti, pa tudi če smo jim zmetale gnezda skozi okno, so se vrnili, kadar smo bile odsotne. Saj nas ne bi motilo njihovo početje, toda paznice so nam vsak dan grozile z bunkerjem, če bomo imele postelje tako ponesnažene. Nič niso hotele slišati o ptičkih, kar naprej so nam grozile s kaznimi.

Ptiči in podgane

Medtem ko so nam delali ptiči težave samo zaradi ‘oblasti’, ki ni imela razumevanja za te naše prijateljce, so pa bile za nas strah in groza podgane, ki so prihajale v sobo s

strešnega napuščja. Često smo bile vso noč na lovu za njimi, oborožene z najrazličnejšim orožjem: tista, ki bi morala podgano pokončati, je stala ob izhodu, kjer je podgana lahko ušla skozi veliko špranjo; druga je prežala ob oknu z velikim čevljem; bila je poljska delavka in je imela čevlje številka 40. Tudi vse druge so se oborožile s čevlji, če niso našle nič drugega. Podgana je letala sem in tja vsa zbegana, dokler ni ušla skozi okno. Pri nočnem lovu je bilo toliko kričanja, da se je tudi po drugih sobah tistega hodnika vse prebudilo. Pridrvele so paznice in kričale, da hočejo zvedeti ime tiste, ki je povzročila tak nemir. Zaman smo pripovedovale, da je bila to podgana, o njej niso hotele nič slišati. Zaman smo prosile za kak trup ali past ali mačko – še te-

morane stiskati se druga k drugi. Pokrile smo se z vsem, kar smo imele, se pravi, kar smo prinesle s seboj od doma, ker ‘oni’ nam niso dali nič drugega kot pest trhle slame. Vse strahote mraza pa sem užila nekoč, ko sem bila kaznovana z brezdeljem. Tako sem morala vsak dan ostati v celici, nisem smela iti v delavnico, ki je bila zakurjena vsaj toliko, da so ženske mogle delati. Oblekla sem vse, kar sem imela, in ves dan letala gor in dol ob odprtem oknu, ki ni imelo šip. Nos imam še zdaj vsako zimo vedno ves leden, ker mi je takrat nič kolikokrat zmrznil. Niso bili otrpli samo vsi udje, marveč tudi možgani. Glave nisem mogla obračati, niti premikati ustnic. Ko bi bila sedela pri miru, bi gotovo zmrznila, toda skušala sem hoditi, hoditi, dokler se nisem od utrujenosti zgru-

dila na klop ob steni – a le za kratke trenutke, ker sem takoj vsa trepetala. K sreči je šla zima proti koncu ...

Povedala sem že, kakšne vrste obsojenke so spadale skupaj – po pravilniku. Glede naše sobe se še malo niso ravnali po tem. Poleg štirih političnih z visokimi kaznimi je bila tu še vrsta žensk z najrazličnejšimi delikti, a z manjšimi kaznimi, samo nekatere od njih so bile obsojene precej ostro iz čisto določenih razlogov. Po dvajset let so imele: Dunajčanka Hilde Hahn, Marija Nastran in jaz. Med političnimi je bila tudi Hočevarjeva Pavla iz Nagodetovega procesa, obsojena na 16 let.” /.../

Špijoniranje

“Kmalu potem, ko smo se dobro razmestile po naši celici, je začela uprava s svojo špijonažno strategijo. Prišla je paznica in poklicala Milico, da je šla pospravljat pisarniške prostore. Vrnila se je s škatlico cigaret in mi pomežiknila. Takoj sem vedela, zakaj je bila ‘obdarovana’. Čisto tiho mi je rekla: ‘Gospa, kaj pravite, zakaj ste bili v samici, ali ste res pisali knjige?’ ‘Pisala sem o svojem bivanju v Ravensbrücku. O življenju zapornic v tem taborišču. Živela sem v samici tako, kot je to po navadi v takih okoliščinah. In kaj te še matra?’ Kmalu je vzela vedro in šla stopnišče pometat. Zvečer se je prismejala v celico. Ko sva legli v posteljo, mi je rekla tiho: ‘Premalo je bilo ... Sprasheval me je, kako se vi razumete s Hildo. Rekla sem, da ne vem, ker nisem vedela, kaj naj rečem. Naročil mi je, da naj pozvem od Hilde, kaj pravi k svojemu procesu, zakaj je bila zaprta in zakaj je bil obsojen njen zenin.’ Takoj sem se zavedela, kako nevarno je kaj vedeti o Diehlovem procesu in kako usodno bi utegnilo biti za Hildo, ko bi bila kaj razumela s tega procesa, razen tega, kar je slišala pred sodiščem in česar v resnici ni mogla razumeti. Torej: Hildi o procesu ni nič jasnega, to je zadeva dachavskih komunistov, a ona ni nikdar članica komunistične partije, torej stvari ne razume. Ona se sicer ne čuti krivo, vendar mora biti vse to povezano z njenim zaročencem, s katerim pa od aretacije ni več govorila.”

Uničenje jaslic

“Bilo je na božični večer. Večina si je želela praznovati kakor nekoč doma: z jasicami in drevescem. Ena med nami je hodila delat na vrt oziroma pripravljat drva. Skratka: prinesla je oskubljeno smrečico, na katero smo navezovale sladkorčke ter izrezale iz papirja sveto družino in pastirce pa zvezdico in jaslice. V konzervni škatli smo raztopile malo masti, napobile z njo volneno nit in prižgale – in praznovale ... Bil je presunljivo prazničen občutek ... Božične pesmi smo pele tako tiho, da se je slišalo kot piš pomladnega vetra ...

Naenkrat se odpro vrata in v celico plane paznica – naravnost v kot z drevescem, ga divje zmečka in pohodi pa jaslice prav tako. Mirno smo stale in jo gledale. ‘Kdo je prinesel to? Katera si je izmislila ...?’

‘Ali je prepovedano?’ – Ona: ‘Vsako praznovanje je pri nas prepovedano in kaznivo.’

‘Kako nečloveške beštije!’ smo skoraj soglasno vzkliznile.

Drugi dan so nas posebno zgodaj zbudili. To je bilo kar dovolj kazni, ker je bilo mrzlo in temno.

Silvestrovo, smo upale, bo veselejše. Tega dne so lani lahko malo ponorele, drugi dan pa je bila nekoliko boljša hrana in kozarec sadjevca. Letos pa je bil navaden večer, ali pa še slabši od drugih. Ko smo že spale, nas je paznica zbudila: ‘Prpravite se na kopanje!’ Kopalnica je bila temen brlog na dvorišču, kjer je bila prostora za kakih osem ljudi, a včasih so nas strpali noter tudi petdeset, posebno zjutraj, ko smo se umivale. Tiste noči pa smo

se morale hitro za silo obleči – ker se je zelo mudilo – in vzeti umivalni pribor ter se postaviti v vrsto na mrzlem hodniku. ‘Tu počakajte, dokler ne pridete na vrsto!’ Čakale smo v januarskem mrazu, celi dve uri, dokler ni prišla paznica: ‘Alo naj zaj v sobe, ne boste se kopale!’

60 v eni celici

Preden sem se ogrela, je bilo treba vstati. Bil je navaden delovni dan: šle smo v delavnice. Nič niso povedali, zakaj tako praznovanje novega leta. Menda zaradi božične smrečice ... Svoboda prepričanja pa je po ustavi zajamčena ...

Ali ni čudno, če so nam srca postajala vedno bolj zakrknjena?

Nekega dne se je prismejala Mica s ‘pospravljanja’: ‘Prišel je Mavta (politkomisar, ki je bil prej zidar) in mi očitil, da se iz naše sobe ničesar ne izve, da bo ta brlog razpustil in nas razmestil po drugih sobah.’

Tudi to je bilo namerno mučenje jetnikov: komaj so se navadili drug na drugega, so jih razmestili po drugih celicah in jih postavili v čisto novo okolje ter dali tudi nove vohljače. Morda se bo tistim, ki niso okusili naših zaporov, zdelo čudno, da smo taka premikanja tako težko občutili, toda zares je bila to prava muka. Saj so bili tudi moški tega mnenja in neki znanec je pripovedoval, da so jetniki v mariborskih zaporih jokali, ko so jih razgnali po drugih celicah. Vsak dobi koga, na katerega se naveže, uredi si svoj borni kotiček, na katerega se navadi. Vsako novo nameščanje povzroči nekaterim velik duševni napor, zlasti

tistim, ki se težko prilagajajo. Ta duševni napor nam je črpal sile, s katerimi smo morale varčevati, da smo se mogle držati pokonci, zlasti tiste, ki smo bile stare več kot 50 let in izčrpane od preiskovalnega zapora, bivanja v samici, pomanjkanja zraka in gibanja. To je bila trda preizkušnja arestantovskih živcev, s katero pa so nas pogosto osrečevali.

Tako so nas nekega dne spet sklicali na mostovže in nas dodelili v nove celice po novem ‘ključu’.

V Rajhenburgu so bile jetniške celice povečini precej velike, vendar prenapolnjene. Tako je bila celica, kjer je bilo prostora največ za dvajset ljudi, natrpna s 60 ženskami. Spale smo po dve in dve na ozkem bednem ležišču. Pozneje so pograde dvignili v nadstropja – kot je bilo v Ravensbrücku. Bilo pa je vse tako prenapolnjeno, da za delavnice ni bilo prostora.

Tako so morali delavnice nameseliti na podstrešju. /.../

Izkoriščevalsko delo

Pozneje so uvedli delo v izmenah, najprej v dveh, zatem pa v treh. To so bili grozni časi. Tiste, ki so hodile zjutraj delat, so šle rade zgodaj spat, da so se spočile, ker so morale zelo zgodaj vstajati. Toda iz najlepšega spanja okrog enajste ure jih je zbudila popoldanska izmena, ki se je vrnila iz delavnice. To je bilo zlasti za starejše ženske hudo, ker so se prej utrudile kot mlajše. Bila je posebne vrste utrujenost, ki sem jo prenašala težje kot bolezen. Toda stroji so ponoči stali neizkoriščeni. To je bila velika škoda za socialistično gospodarstvo, ki mora biti racionalno. Kaj če pri tem propade človek, ‘žrtve morajo biti’! In če so te žrtve reakcionarne ženske, tem bolje. Čim prej poginejo, tem manj škode bodo naredile. Torej so uvedli še tretjo izmeno, ki je delala od 22. ure do 6. ure zjutraj. Ženske te izmene so spale podnevi. Kako so spale, si lahko predstavljamo: ves dan so hodile druge ven in noter, ta čas sta se zvrstili dve izmeni, opoldne je bilo treba vstati za kosilo, treba se je bilo očistiti, si kaj zašiti in tako je naenkrat prišla noč in zapornice so se nespočite podale na delo. Delo v takšnih okoliščinah nas je ugonabljal bolj kot pomanjkanje hrane, bolj kot boleznin in druge tegobe.”

Nadaljevanje prihodnjic

Angela Vode (druga z leve) na Dunaju v začetku sedemdesetih let skupaj s tremi sozapornicami